

MOTERIŠKOSIOS GIMINĖS VARDAŽODŽIŲ IR ĮVARDŽIŲ DAUGISKAITOS VIETININKO RAIDA KAI KURIOSE RYTINĖSE DŪNININKŲ ŠNEKTOSE

Šaukėnų šnekte, priklausančioje rytų dūnininkų patarmei, visų kamienų (*ā*, *iā*, *ē* ir *i*) moteriškosios giminės vardažodžių ir įvardžių daugiskaitos vietininkas sudaromas su galūne *-u'si*¹, t. y. su tokia pat, kaip ir visų kamienų vyriškosios giminės vardažodžių ir įvardžių daugiskaitos vietininkas. Taigi šios šnektos daugiskaitos vietininko darybos bruožas yra tik linksnio ir skaičiaus reikšmių kumuliacija vietininko galūnėje².

Dėl tos galūnės³ kilmės moteriškosios giminės daiktavardžių paradigmoje iki šiol yra pareikšta įdomių nuomonių⁴, kurios galėtų paaiškinti jos atsiradimą tik (*i*)*ā* kamieno paradigmoje. Tačiau tyrinėtojas negali neatsižvelgti į visus duomenis, susijusius su reiškinių istorija⁵. Antra vertus, kultūros reiškiniuose reikia ieškoti vidinio būtinumo⁶ ir pradėti tirti nuo tų aspektų, kuriems paaiškinti nereikia kreiptis į jokių kitų faktorius, išskyrus pačią tiriamąją kalbą⁷. Pagrindinis lingvistinio tyrinėjimo objektas tokiu atveju turi būti vidinių kalbos prieštaravimų išaiškinimas⁸. Kalbų raidos istorija rodo, kad dažniausiai išnykti gali ne pats linksnis, kadangi jis turi konstantinį pobūdį, o tik jo kai kurie principinės funkcinės reikšmės

¹ Žr. A. Rosinas, Šaukėnų šnektos *iā*, *ē* ir *i* kamieno daiktavardžiai, — Kalbotyra XXIII 1 (1971) 53.

² Sudarant kai kuriuos kitus linksnius, giminės reikšmė, kaip „supercharakteristika“, gali būti kumuliuojama galūnėje, plg. dgs. naud.: *vaik-āms* ir *merg-ūms* ir kt.

³ Moteriškosios giminės forma su *-u's(e)* vartojama nemažame dūnininkų patarmės plote (Tauragė, Raseiniai ir kt.), žr. Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, 240. Galūnę *-uos(e)* su moteriškosios giminės daiktavardžiais vartoja ir kai kurie vakarų aukštaičiai, žr. A. Jonaitytė, Šakynos tarmės daiktavardžio kaityba, — LKK III (1960) 101 tt.

⁴ Žr. A. Jonaitytė, min. str.

⁵ Žr. В. Н. Топоров, Локатив в славянских языках, Москва, 1961, 270.

⁶ Žr. Э. Косериу, Синхрония, диахрония и история, — Новое в лингвистике, III, Москва, 1963, 276.

⁷ Žr. A. Martinet, Podstawy lingwistyki funkcjonalnej, Warszawa, 1970, 237.

⁸ Žr. A. Мартине, Основы общей лингвистики, — Новое в лингвистике, III, Москва, 1963, 532; A. Martinet, min. veik., 198.

neturintys⁹ diferenciniai požymiai¹⁰, pvz.: galūnės giminės „supercharakteristika“ ir t. t.

Kodėl šaukėniškiai atsisakė daugiskaitos vietininko galūnės giminės „supercharakteristikos“, t. y. daugybės to linksnio giminės diferencinių požymių? Atrodo, kad, atsakant į šį klausimą, negalima neatsižvelgti į tos šnektos abiejų giminių daiktavardžių vienaskaitos ir daugiskaitos vietininko darybos ypatybes.

Manytina, kad galūnei *-u'si* įsigalėti moteriškosios giminės daiktavardžių paradigmoje yra būtinos šios sąlygos: 1. visų kamienų vyriškosios giminės daiktavardžių daugiskaitos vietininko daryba su *-u'si*; 2. maksimalus vyriškosios ir moteriškosios giminės daiktavardžių vienaskaitos vietininko homoniminių formų skaičius.

Pirmoji sąlyga gražiai realizuojama ne tik Šaukėnų, bet ir kitose pietų žemaičių patarmės šnektose, kur galūnė *-u's(e)* dar nėra apibendrinta moteriškosios giminės daiktavardžiams, pvz.: Gerviniuose¹¹, iš dalies Pagramantyje¹², Laukuvoje¹³ ir kitur, plg.:

Kamienas	jo	i	c ¹⁴
Šneкта	<i>-u'si</i>	<i>-u'si</i>	<i>-u'si</i>
Šaukėnai	<i>-u'si</i>	<i>-u'si</i>	<i>-u'si</i>
Gerviniai	<i>-u's</i>	<i>-u's</i>	<i>-u's</i>
Pagramantis	<i>-u's</i>	<i>-isè -u's</i>	<i>-isè -u's</i>
Laukuva	<i>-u'sè</i>	<i>-èšè -ièšè -ũ'sè</i>	<i>-èšè -ũ'sè</i>

Kaip matyti, iš minėtų šnektų galūnės *-u's(e)* apibendrinimu vyriškosios giminės daiktavardžiams visiškai sutampa Šaukėnų ir Gervinių šnektos¹⁵.

⁹ Skirtingų linksniavimo tipų daugiskaitos vietininko galūnės skyrimas, nors su juo gali būti susiję giminės skirtumai, iš principo neturi jokios reikšmės, žr. Г. В. Булыгина, Морфологическая структура слова в современном литовском литературном языке (в его письменной форме), — Морфологическая структура слова в индоевропейских языках, Москва, 1970, 19.

¹⁰ Plg. Т. П. Ломтев, К вопросу о причинно-следственных отношениях в развитии структуры языка, — Язык и человек, Москва, 1970, 169.

¹¹ Žr. G. Vitkauskaitė, Gervinių tarmė, dipl. d., Vilnius, 1958, 38–52.

¹² Žr. P. Jonikas, Pagramančio tarmė, Kaunas, 1939, 37–48.

¹³ Žr. V. Grinaveckis, Laukuvos tarmė, dipl. d., Vilnius, 1952, 61–69.

¹⁴ C — priebalsinis kamienas.

¹⁵ *i* ir *C* kamienų vyriškosios giminės daiktavardžių vietininko formų sudarymas su ta galūne aptariamose šnektose yra aiškus: tų kamienų daiktavardžiai yra perėję į *jo* kamieną, žr. J. Kazlauskas, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, Vilnius, 1968, 245 ir 200–205. Dėl fonetikos raidos su vyriškosios giminės daugiskaitos vietininko galūne yra sutapusi ir atitinkama (*i*)u kamieno daiktavardžių galūnė.

Antroji sąlyga aptariamąsios patarmės plote realizuojama nevienodai: *jo*, *jã*¹⁶, *i*, *ē*, *ju* ir *C* kamienų daiktavardžiai ne visose minėtose šnektose turi vienodas vienaskaitos vietininko galūnes, plg.:

Kamienas	<i>jo</i>	<i>jã</i>	<i>i</i>	<i>ē</i>	<i>ju</i>	<i>C</i>
Šneкта						
Pagramantis	<i>-ie</i>	<i>-uo</i> <i>-ie</i>	<i>-ie</i>	<i>-ie</i>	<i>-uį</i>	<i>-ie</i>
Laukuva	<i>-ie</i>	<i>-uo</i>	<i>-ie</i>	<i>-ie</i>	<i>-oį</i>	<i>-ie</i>
Gerviniai	<i>-ie</i>	<i>-uo</i>	<i>-ie</i> <i>-i</i>	<i>-ie</i>	<i>-uį</i>	<i>-i</i> <i>-ie</i>
Šaukėnai	<i>-ie</i>	<i>-ie</i>	<i>-ie</i>	<i>-ie</i>	<i>-ie</i>	<i>-ie</i>

Iš lentelių matyti, kad vienaskaitos vietininko galūnės *-ie* vartojimu minėtų kamienų daiktavardžiams ir daugiskaitos vietininko galūnės apibendrinimu vyriškosios giminės daiktavardžiams Gervinių ir Šaukėnų šnektos beveik sutampa. Vadinasi, galūnei *-u's(e)* išgalėti moteriškosios giminės daiktavardžių daugiskaitos vietininko formoje sąlygos buvo beveik vienodos. Tačiau to neįvyko Gervinių šnekte. Matyt, Šaukėnų šnekte minėtos galūnės išgalėjimą moteriškosios giminės daiktavardžių daugiskaitos vietininko formoje bus lėmęs *jã* kamieno šakninio kirčiavimo daiktavardžių galutinis perėjimas į *ē* kamieną¹⁷ ir *ju* kamieno daiktavardžių – į *jo* kamieną, t.y. galūnės *-ie* apibendrinimas tų kamienų vienaskaitos vietininko formoms, plg.: vns. viet. *sáujie* ir *bā'lie*, *spī'tlie* (vns. vard. *sáuji*, *bā'l'us*, *spī'tl'us*) ir kt. Dėl to sutapo net šešių (*jo*, *jã*, *i*, *ē*, *ju* ir *C*) kamienų vyriškosios ir moteriškosios giminės daiktavardžių vienaskaitos vietininko formų galūnės¹⁸. Toks formų sinkretizmas galutinai panaikino vienaskaitos vietininko galūnės giminės „supercharakteristiką“ minėtųjų kamienų sistemoje. Todėl manytina, kad vienaskaitos pavyzdžiu giminės „supercharakteristika“ neteko reikšmės ir aptariamųjų kamienų daugiskaitos vietininko galūnėje, t.y. kalbamajai formai apibendrinta vyriškosios giminės galūnė *-u'si*. Tos, o ne kitos, galūnės išgalėjimas, matyt, aiškin-tinas didesniu aptariamųjų kamienų vyriškosios giminės daiktavardžių skaičiumi¹⁹.

¹⁶ Tik šakninio kirčiavimo daiktavardžiai.

¹⁷ Žr. A. Rosinas, min. str., – Kalbotyra XXII 1 (1971) 51.

¹⁸ Dėl *jo*, *ē* ir *C* kamieno vienaskaitos vietininko galūnės raidos žr. J. Kazlauskas, min. veik., 154 tt; J. Kazlauskas, Lietuvių kalbos vienaskaitos įnagininko ir vietininko formų kilmės klausimu, – Kalbotyra I (1958) 65; J. Kazlauskas, Lietuvių kalbos daiktavardžių priebalsinio linksniavimo tipo nykimas, – Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai, Vilnius, 1957, 10 tt.

¹⁹ Be abejo, vyriškosios giminės daiktavardžių *jo*, *jã*, *ē*, *ju* ir *C* kamienų daiktavardžių sistemoje yra dvigubai daugiau. Tai rodo statistika. Patikrinus 10 DLKŽ (1954) paslapių (21–30), rasta 57 vyriškosios giminės ir tik 23 moteriškosios giminės minėtųjų kamienų daiktavardžiai.

Galūnės *-u.s(i)* išigalėjimą kitų kamienų (*ā, jā*) moteriškosios giminės daiktavardžių paradigmoje, matyt, lengvino ta aplinkybė, kad įvardžių (resp. būdvardžių) vietininkas, vartojamas su moteriškosios giminės daiktavardžiais, prieš apibendrinant galūnę *-u.s(i)* moteriškosios giminės daiktavardžiams, greičiausiai jau nebeturėjo giminės „supercharakteristikos“, t. y. buvo vartojama vyriškosios giminės forma (*t*)-*ami*, (*t*)-*u.s(i)*. Tai aiškiai rodytų faktai tų šnektų, kur galūnė *-u.s(e)* dar nėra apibendrinta moteriškosios giminės daiktavardžių daugiskaitos vietininko formoms, plg.: *tāmē kletīe* (Vainutas), *ānāmē lentī·nūo* (Šiauduva) ir *tū·sē atkā·l·nēse* (Pajūris)²⁰ ir kt. Formos (*t*)-*ami* vartoseną su moteriškosios giminės daiktavardžiais²¹ greičiausiai bus lėmęs *jo, i, ē* ir *C* kamienų daiktavardžių (kurie priklausė ir vyriškajai, ir moteriškajai giminei) vienaskaitos vietininko galūnės sutapimas²² ir didesnis tų kamienų vyriškosios giminės daiktavardžių skaičius. Antra vertus, (*t*)-*ami* vietoj (*t*)-*uō* galėjo išigalėti įvykus (*i*)o kamieno įvardžių vienaskaitos kilmininko ir (*i*)a kamieno vienaskaitos vietininko formų sinkretizmui, nes moteriškosios giminės forma (*t*)-*uō* pasidarė neparanki, ypač artikelio funkcijai atlikti.

Galima spėti, kad galūnė *-u.s(e)* panašiai turėjo išigalėti ir kitų aptariamąsios patarmės šnektų moteriškosios giminės daiktavardžių linksniavimo paradigmoje. Tačiau tai dar reikia iširti.

РАЗВИТИЕ ОКОНЧАНИЯ ИМЕНИ И МЕСТОИМЕНИЯ ЖЕНСКОГО РОДА В ФОРМЕ МЕСТНОГО ПАДЕЖА МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА В НЕКОТОРЫХ ГОВОРАХ ДУНИНИНҚОВ

Резюме

В статье изучаются условия обобщения окончания *-u.s(i)* в форме местного падежа множественного числа для всех основ имени и местоимения Шаукенского говора. Основными предпосылками элиминирования „гиперхарактеристики“ рода в данном окончании являются:

1. Обобщение окончания *-u.s(i)* для всех основ имени мужского рода в форме множественного числа.

2. Максимальное число синкретических форм местного падежа единственного числа имен существительных мужского и женского рода.

Основным толчком для обобщения окончания *-u.s(i)* для имени и местоимения женского рода считается появление окончания *-ie* (которое уже имелось в форме местного падежа ед. ч. существительных с основами на *jo, ē, i* и на согласный) в форме местного падежа единственного числа для баритонических существительных с основой на *jā* и для существительных с основой на *ju*.

²⁰ Žr. Lietuvių kalbos tarmės (chrestomatija), Vilnius, 1970, 118, 110, 114.

²¹ Toks reiškinytis pastebimas šiaurės vakarų aukštaičių, kai kuriose artimesnėse dūnininkų ir dūnininkų šnektose (iki Lyduvėnų), žr. A. Jonaitytė, Latvių kalbos poveikis palatvės vakarų aukštaičių šnektų gramatinei sandarai, – LKK IX (1967) 178.

²² A. Jonaitytė mano, kad šis reiškinytis nelaikytinas latvybe, žr. A. Jonaitytė, min. str., – LKK IX 178. Tačiau kai kuriose palatvės lietuvių šnektose *tami* vartojimas su moteriškosios giminės daiktavardžiais, matyt, aiškintinas latvių kalbos įtaka. A. Girdenio duomenimis, Leckavoje ir kitur tokia įtaka yra gana aiški, plg.: vns. vārd. *tā Lēckava* ir vns. viet. *tāmē Lēckavē* ir kt.